

Soubor statí o JM uzavírají anglická résumé vztahující se ke každé výše uveřejněné stati.

Sledovaná publikace přispívá podstatnou měrou k dosud zveřejněným 12 knihám o JM vydaným od r. 1946, z nichž osm je českých.

Jan Skutil

Tomáš Špidlík: Ruská idea. Jiný pohled na člověka. Ve spolupráci s Centrem Aletti Velehrad — Roma vydalo nakladatelství Refugium — DTP Velehrad — Roma 1996, 416 s.

Na rozdíl od Masarykovy knihy *Rusko a Evropa* (1913), s níž má Špidlíkova monografie velmi mnoho společného, zaměřuje se její autor na ruské duchovno od 10. století a ukazuje, že identita Ruska má velmi mnoho společného s evropským západem, neboť vychází ze stejných křesťanských kořenů, ovšem jinak chápaných a zejména interpretovaných, což vyplynulo z mezikonfesijních reflexí již od počátku písemnictví na Rusi a vyvrcholilo koncem minulého století. Autor přihlédl k nepřebornému množství literatury nejen ruské, nýbrž i francouzské, německé, anglické i italské a přinesl vyčerpávající pohled na ruské duchovno zejména v 18. a v 19. století. Hlavními autory, na nichž T. Špidlík buduje svoje soudy, jsou N. V. Gogol, F. M. Dostojevskij, V. S. Solovjev, Josef Volokolamský, P. J. Čaadajev, dále N. Berďajev, S. N. Bulgakov, P. Florenskij, P. Jevdokimov, I. V. Kirejevskij, N. O. Lasskij aj.

Špidlíkovo dílo je rozděleno přehledně do velké řady kapitol. Prvá se týká antropologie a její mravní a psychologické složky, v níž se dokazuje, že člověku je vlastní směřovat k Bohu a že zájem o člověka je předním posláním i filozofie; lidská osobnost představuje vítězství nad přirozeností, přičemž osoba Loga (Krista) je základem veškeré skutečnosti. Na rozdíl od západních filozofů ruští myslitelé dávají absolutní prvenství osobě, která je agapická, neboť je svobodná a má účast na božím bohatství. Dostojevského považuje T. Špidlík za proroka svobody, který je kristologický a jeho postava je boholidská, přičemž cílem svobody je proměňovat svět. V Rusku se sice nerozvinul humanismus v západním smyslu slova, ale přece se zdá velmi pravděpodobné, že A. N. Radišev a M. M. Novikov byli humanisty. Oddanost Kristu v Rusku byla značná, je zřetelná v básni Dimitrije z Rostova, u E. Popova i u F. M. Dostojevského. Kristus představuje jednotu viditelného vesmíru, G. S. Skovoroda byl zřejmě první ruský filozof, který hledal rozvoj v přírodních vědách a v osvícenecké filozofii. V. I. Ivanov zjistil, že všechny literatury světa si chtějí přivlastnit Krista a především kristologický smysl. Náboženský ideál národa roste na základě osobní představy Boha. Trojice v duchovním životě je citlivá k Boží trojici, v čemž se drží řecké tradice, a P. Florenskij dochází k závěru, že trojici na zemi nelze pochopit bez Trojice v nebi; sociální obraz trojice znamená celek tří jednot, církve, státu a veřejné společnosti. K pravdě se lze přiblížit trojím způsobem: empirickým, metafyzickým a mystickým poznáním.

Osobu vytvářejí svobodné vztahy. Filozofie musí hledat život v pravdě. Ruské myšlení potřebovalo najít rovnováhu mezi myšlením a konáním. Pravda je volba mezi dobrem a zlem, zařazuje ji do dějin spásy. Mystika se zrodila u antických Otců spolu s vědomím nedostatečnosti lidské řeči vysvětlit zjevené pravdy Trojice a vtělení. Tradiční řešení protikladů se musí hledat tam, odkud přichází spása; filozofie na západě se rozvíjí intelektuálně, reflexí a pozorováním faktů, kdežto v Rusku spíše citem a intuicí. Branou poznání je láska, jež je základem církevního poznání.

Všejednota je objektivním poznáním všeho, co poznáváme: celistvá pravda se zjevuje celistvému člověku. V mariologii se oslavuje krása Bohorodičky, jež v ikonografii povznáší ducha od hmotného obrazu k prototypu a až k archetypu. Krásnou a posvátnou se jeví celá příroda. Nazírat na opravdovou krásu znamená pronikat až k jejím kořenům. Západní scholastická filozofie nachází jsoucnou v triádě unum — verum — bonum, kdežto na Rusi v dobrotě — pravdě — krásnu. Z duchovní krásy vyplývá, že skutečné umění je bytostně náboženské a že náboženství je estetickým pohledem na svět. Tomáš Špidlík zjišťuje, že u ruských autorů si povšimneme jejich náboženského rozměru i tehdy, když se jejich umění jeví jako světské, čehož nejlepším dokladem je dílo N. V. Gogola, jehož hrdina Taras Bulba je svým vlastenectvím přiveden až k vraždě svých synů. Opravdové umění je svým způsobem Boží slovo, což zjišťujeme jak z ikon, tak rovněž

z veršů. Logos má tři aspekty vyjádřené v oblasti kultury: božský, vyjadřovaný náboženstvím, kosmický, reflektovaný uměním, jehož cílem je objevovat krásno, a konečně diskurzivní, vyjadřovaný filozofií. Západní apologetika chtěla odlišovat poznání přirozené od nadpřirozeného, což se dá stěží zjišťovat u ruských autorů. V růstu víry se pozorují tři etapy: *credo quia absurdum, credo ut intelligam a intelligo ut credam*. G. V. Florovskij zjišťuje v dějinách křesťanského světa obludnou vzpouru vůči Bohu; aby teologie mohla popírat toto zlo, musí vyvíjet integrální systém křesťanského myšlení. Je třeba najít logickou souvislost určité pravdy s radikálním dogmatem. Ukázat, že pravda je v něm obsažena, a přesvědčit sebe i jiné, že tato pravda nebyla vždy zřejmá všem věřícím.

Ve starém předpetrovském Rusku dávalo se jméno Filozof osobě, jež byla obdivována pro svou vzdělanost. Uprostřed politických zvratů Rusové neměli moc času filozofovat, i když je filozofie neodlučitelná od náboženských otázek, ale po založení moskevské univerzity (1755) se moderní filozofie rychle šířila v zemi. Mnozí cizinci tvrdí, že ruský člověk je nejvíce ze všech národů ve světě společenský; člověk je tím více člověkem, když rozvíjí svůj společenský charakter. Charakteristikou ruských mystiků je, že neuvážují pouze o jednotlivcích, ale osobitým způsobem i o společnosti. Protikladem organizované společnosti je anarchismus; ideální je ta společnost, jež je založena na lásce, jejímž základním atributem je soucit a milosrdenství, z nichž vyplývá i povinnost dávat almužnu. Jestliže nebereme socialismus po stránce doktrinární, lze podle T. Špidlíka říci, že je pevně zakotven v ruské povaze proto, že tato země nezná pojem římského vlastnictví (s. 115). Ruská myšlenka je bratrství mezi lidmi a národy, jež zrála v Rusku; protože však ztratila spojení s křesťanstvím, pronikl do ní jed dualismu ve směsi lži a pravdy v komunistické ideologii.

Člověk v církvi — cerkovnost' — je vědomí spojené se všemi, kdož chtějí zdokonalovat svou vlastní osobnost. Svou duchovní tožnost těla Kristova vyznává církev v průběhu staletí, i když se jeví i v podobě právní a hierarchické instituce. Z pohledu situace tvoří církevní lid základ a jeho vrcholem je vysoká hierarchie, jejíž vývoj během staletí probíhal pod různými vlivy. Ruští slavjanofilové vyčítají katolíkům autoritářský legalismus a protestantům jejich individualismus, svobodu bez jednoty, kdežto sami proklamují sobornost', ducha jednoty, která však má řadu sporných závěrů. N. Berďajev tvrdil, že je zcela mylné stavět proti sobě katolickou nauku o neomylnosti papeže hovořícího *ex cathedra* a domnělou pravoslavnou nauku o neomylnosti biskupského koncilu. Za jeden z nejpodstatnějších rysů a prvků jednoty mezi křesťany třeba považovat modlitbu. Západnická orientace Petra I. a mysticismus Alexandra I. vyvolaly ovzduší jisté náboženské lhotejnosti v Rusku. V dějinách křesťanství byla hnutí, jež chtěla vyloučit hříšníky z církve. V ruské historii sehrály podstatnou roli kláštery, jež se zprvu projevovaly krásou společenského života a pokoje poustevníků, osobní a společenskou chudobou, různým druhem poslušnosti, duchovními formacemi aj.

Závažnou kapitolou Špidlíkovy knihy je rozbor vzájemných vztahů mezi církví a státem na Rusi, rovnováha mezi duchovní a světskou mocí, jež se řešila různě; jejím základem byl Justiniánův Šestý zákoník ze VI. století. P. Jevdokinov obdivuje tuto byzantskou symfonii a V. S. Solovjev pochybuje, zda vůbec vznikla na cařihradském dvoře, uvažuje, že spíše snad v Kyjevské Rusi (1456). Patriarcha moskevský Platon Levšin v řeči na počest carevny Kateřiny II. v r. 1772 řekl, že církev a společnost jsou propojeny určitým vztahem a že se odlišují nikoli svou podstatou, ale právě představou, že si duchovní byli vždy vědomi určité nadřazenosti. Postoj duchovních Otců byl zpočátku ke kultuře jako fenomenu vůbec záporný, ale nakonec křesťanská církev kulturu zachránila.

Rodina v ruské společnosti je základem národního i náboženského života, o čemž svědčí především Instrukce Vladimíra Monomacha, Izmaragd, Domostroj a Život Juliány Lazarevské.

Pravda je historická, vyvíjí se v dějinném determinismu a má smysl především ve výkladu kristologického smyslu dějin. Celá bible svědčí o naplňování božích záměrů v dějinách. Pro Solovjeva jsou dějiny tím, co si Bůh myslí o lidstvu. N. Berďajev předpokládal o Dostojevském, že jeho prorocký duch ho vytlačoval za hranice historického křesťanství. Uvědomění minulého a budoucího nazýváme dějinným smyslem, kdežto mesianismus je zvláštní vize do budoucnosti. V Rusku žilo přesvědčení, že si tato země zachovala pravou víru. Mesiánské povědomí vycházelo z Ruska, jež proniklo celé a prošlo i jeho dějinami i za komunismu a žilo např. i v Brežněvově doktríně omezené svrchovanosti socialistických států. Proto se i Rusku říkalo svatá Rus, což bylo

v Evropě jen podle nás analogií termínu svatá říše římská národa německého. Slavjanofilové přijali hegelovskou představu o povolání národů, a co Hegel připisoval Němcům, tito Rusům. Politický mesianismus byl zakotven v ideji Moskva třetí Řím i ve slibu bolševiků, že vybudují ráj na zemi, i v církevním mesianismu. W. Goerdť popírá nejednotu ruského východu a evropského západu, křesťanství je univerzální, byzantská kultura je syntézou helenismu a římského práva, západní vlivy byly v Rusku velmi silné, hranice mezi západem a carskou říší nebyly pevné. Trend rozvíjet západní kulturu byl velmi silný od poloviny 19. století, jevím nositelem byl A. Gerzen, I. V. Kirejevskij, A. S. Chomjakov, J. F. Samarin aj. N. Berďajev vyvozuje, že úvahy o dějinách přivedly Rusy k závěru, že Rusko má zvláštní poslání, ruský lid je lidem budoucnosti a rozřeší problémy, které západ není schopen zvládnout. Podle D. L. Merežkovského vytvoří Rusko pohan-skou radost s křesťanským zjevním.

Archimandrita Prokop Koropcev ve Voroněži tvrdil, že vesmír je kniha s bohatým obsahem pro život pozemský i posmrtný, kterou musíme umět používat. Člověk má zodpovědnost za vesmír, návrat do ráje se musí uskutečnit podle životů svatých a mravních zásad, vývoj světa je dlužno smířit s představou neustálého pokroku. Láska k poutím sahající do hluboké minulosti přitahovala věřící a přiváděla je na posvátná místa. P. Jevdokimov je přesvědčen, že dějiny nebudou trvat věčně; koncem 19. století docházelo v Rusku k pesimismu z apokalyptické představy, kdežto na opačné straně žili zase katastrofičtí proroci eschatologického utopismu. Kosmická oslava je radostí ze Vzkříšení — velmi časté v ruské literatuře. T. Špidlík dokládá svoje tvrzení o kosmické oslavě příkladem Gogolovy koncepce třisvazkových Mrtvých duší, dále vypráví o liturgických Velikonočních a o vítězství na kříži; v pravoslavné liturgii je Vzkříšení událostí kosmickou, jež se týká celého vesmíru.

Království pravdy a království iluze spatřuje T. Špidlík v Gogolově Revizoru, v podobě nepravého inspektora, v němž se spatřuje Antikrist. V Podobizně téhož autora se ďábel reflektuje v osobě lichváře. Tajemství zla představuje definice hříchu. Lidská slabost zapřičiňuje, že člověk není s to vlastními silami neupadnout do bludného kruhu přestupků. Křesťanství vede náš život na cestu nejvyššího odporu vůči zlu; život křesťana je křížování sebe sama. Filaret Moskevský prohlašoval, že Kristus nepředkládal svoje učení v příkazech, ale prohlašoval za blahoslavené ty, kdo je přijmou. Pramenem Božího zákona je mravní nauka Písma a křesťanské tradice. Umenšovat osobnost znamená ztrácet svobodu; hříšník je tělesný, přičemž tělesnost neznamená tělo jako takové, nýbrž stav způsobený poblouzněním duše. Vinu člověka vůči ostatním zdůrazňují věřící, kdežto sociální reformátoři odsuzují hlavně opačnou stránku, vinu zkažené společnosti nebo organizovaného zla vůči jednotlivci. Další kapitoly se týkají druhu hříchů a pokání, načez se přechází k asketismu, k přesvědčení, že je nutno pomáhat duši v boji proti tělu. Požaduje se zduchovnění těla a v duchu Merežkovského a Rozanova tělo rehabilitovat. Vrcholem morálnosti a oslavení těla je panictví a čistota podle učení moralistů a asketických instrukcí, čímž se dosáhne zposvátnění pohlaví. Cílem života je přemoci smrt, což zatím uskutečnil jedině Kristus.

Modlitba má antropologický charakter, náboženství nás připoutává k Bohu. V ruském myšlení má zásadní důležitost srdce a jeho symbolika, což je diametrálně odlišné od západního myšlení, city duše a těla je třeba zduchovnit při sjednocování a při oživování všech lidských citů. Kromě poznání věčného lze připustit i poznání intuitivní, city. Styčný bod mezi člověkem a Bohem je vnímání srdcem, kdežto ateismus je stav bez srdce.

Přírodní podmínky Kyjevské Rusi byly přímo stvořeny pro mnišský život, v němž se připisuje značná pozornost čisté modlitbě. Ježíšova modlitba a čistota jeho jména mají znamenitou moc v životě jednotlivce i komunity. Střed zbožnosti vedle modlitby představuje liturgie jako ikona, jež nás učí poznávat tajemství a činí tajemství přítomnými (s. 295). Nepostradatelný prvek ruské liturgie je zpěv shromážděných v kostele. Ve spiritualitě zaujímá přední místo ruská ikona představující vizuální teologii. Tajemství vtělení se podává dynamickým způsobem jako sestoupení Božího slova a vzestup člověka. V ruské ikonografii rozlišujeme tři typy nejstarších Bohorodiček (s. 307). Liturgická anamnéza je vzpomínka na Krista a na celé dějiny spásy. Chrám je obraz kosmu naplněného Bohem.

P. Florenskij, jehož T. Špidlík cituje (s. 315), dokládá, že Boží Moudrost zasahuje ruské náboženské vědomí v jeho vlastních pramenech a v hlubokých základech jeho původnosti. Cílem sofio-

logie je intuice všejednoty. Autor knihy připomíná Descartův výrok „*idea clara et distincta a quavis aliis*“; takto se spojuje krása s moudrostí. Hlavním problémem je sjednotit svět s Bohem, což bible překonává učním o stvoření. V. Losský tvrdí, že Bůh, protože je osobní a zjevuje se, nedá se uzavřít do své podstaty: osobní moment přesahuje filozofický pojem jednoduchosti, kterým bychom chtěli určit neurčitelné. V Ježíši Kristu se spojují božská a lidská přirozenost v jednotě jedné osoby, přičemž si Trojice ponechává své vlastnosti. Mnoho důvodů nás přivádí ke ztotožnění Sofie (Moudrosti) s Kristem při hledání nového pojmu svobody, při životním významu sv. Trojice, ve víře v teologii, ve všejednotě, při společenském rozměru lidské osoby, ve vztazích přesahujících čas, v liturgickém společenství, při dialogickém vztahu k Bohu.

Špidlíkova kniha líčí bohaté dějiny spásy Ruska při jeho typických vztazích k Bohu a k náboženství, jeho bohatou složku theickou. V této knize však není poukázáno na odkaz Ruska v ateistickém pojetí bolševismu, které bylo lidstvu tak nebezpečné a stálo tolik nevině prolité lidské krve v posledních sedmdesáti letech. Ta lepší složka ruského myšlení, na níž se bude muset stavět, je tu přesvědčivě zachycena v ekumenickém, někdy i v protikladu k evropskému západu. Kniha přináší zásadní vklad k poznání lepší složky duchovna evropského východu, který přece jen tvoří se západní částí tohoto kontinentu civilizací jednotnou.

Jan Skutil

Vynikající edice

Al'fred Ljudvigovič Bem: Pis'ma o literature. Slovanský ústav, Euroslavica, Praha 1996, 357 s., uspořádaly a edičně připravily a předmluvou uvedly PhDr. Miluše Bubeníková a PhDr. Lenka Vachalovská, CSc., recenzoval doc. PhDr. Vladimír Svatoň, CSc., odpov. red. Ljubov Běloševská.

Za přispění Grantové agentury ČR vychází v nákladu 650 výtisků publikace opatřená jmenným rejstříkem a obrazovými přílohami, již česká rusistická a slavistická veřejnost splácí dluh ruskému filologovi Alfrédu Bémovi (1886–?). Otazník na místě roku úmrtí je výmluvný: tento badatel, který žil od 20. let v tehdejší Československu, byl v květnových dnech roku 1945 se svými zeti zatčen sovětskou tajnou službou a jeho osud se dosud nepodařilo objasnit. Kromě úvodu, v němž editorky v české a ruské mutaci líčí Bémovu životní dráhu (narodil se v Kyjevě, univerzitní vzdělání získal v Petrohradě, pak působil v rukopisném oddělení Ruské akademie věd, v letech první světové války a občanské války zůstává v Kyjevě a odtud pak pokračuje do Oděsy, Bělehradu, Varšavy a roku 1922 do Prahy, kde v rámci Masarykovy Ruské akce dostal stipendium a místo lektora ruštiny na Univerzitě Karlově a poté smluvního lektora Ministerstva školství a národní osvěty; v Československu se podílel na činnosti řady společností ruské emigrace; roku 1925 zahájil například práci Ruské lidové univerzity, sám proslul jako významný dostojevskolog, přispěvatel *Slavie* a deníku *České slovo* a jako ruský znalec české literatury, mj. jako kritik a překladatel). Dopisy (sám bych se přikláněl spíše k překladu „listy“) o literatuře inspirované Gumiljovými Listy o ruské poezii, vznikaly v letech 1931–1939 a postupně vycházely v novinách *Rul'* (Berlin), *Molva* a *Meč* (obojí Varšava). Jejich nyní zácné exempláře se nacházejí ve fondech pražské Slovanské knihovny. I když se s publikací souboru listů počítalo již ve 30. letech (jak o tom svědčí Bémova korespondence s ruským nakladatelstvím Petropolis v Berlíně), zřejmě z finančních důvodů z toho sešlo (nakladatel Abram Kagan — jak uvádějí editorky — pokládal za ekonomicky atraktivnější ruskou klasiku).

Ruské literatury 19. století se v přítomném svazku týká jen několik statí; naopak klíčová jsou pojednání, resp. série statí o 20. století (trojdielné série *O kritike i kritikach*, publ. 1931; *O sovet-skoj literature*, publ. 1933; *O s'jezde sovet-skich pisatelej*, publ. 1934). I když ne se vším, co zde A. Bém vyjádřil, lze souhlasit, většina jeho výkladů nese pečeť kritické preciznosti a jasnozřivosti. V souboru zcela zřetelně převažuje ruská emigrace a její literatura, současně však i nepomíjející zájem o literaturu, která vznikala v novém Rusku, sovětském Rusku a SSSR. V obou případech si Bém zachovával kritický odstup a pronikavý úsudek; i když jistě stál na straně emigrantské literatury a s rozehvěním sledoval její vývoj a krize, šlo mu — jak patrně — o celou ruskou literaturu